

DOSYA | RÖPORTAJ

ARTIK
DİSTOPYANIN
İÇİNDE
YAŞIYORUZ!RÖPORTAJ ::
YUNUS ARSLAN :: ENİS DOKO

ENİS DOKO KİMDİR?

1987 yılında Makedonya'nın Ohri kentinde doğan Enis Doko, ODTÜ fizik ve felsefe bölümlerinden derece ile mezun oldu. Çok parçacıklı kuantum teorisi, ultrasoğuk atom fiziği, fizik ve bilim felsefesi, uzay-zaman felsefesi, din-bilim ilişkisi ve din felsefesi gibi çeşitli alanlarda çalışmalar yürüten Doko, hâlen İbn Haldun Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak görev almaktadır. Çalışma alanlarıyla ilgili birçok kitabı bulunan Doko'nun en çok bilinen kitapları: *Bilimsel Gizemler ve Yalanlar*, *Allah'sız Ahlak Mümkün mü?*, *Dahi ve Dindar Isaac Newton...*

George Orwell'in Big Brother'ı artık bizi izlemekle yetinmiyor, ele geçirmeye başladı! Merak etmeyin, çok yakında akıllı telefonlarımıza biyolojik olarak da bağlanacağız! 70 yıl önce öngörülüp gerçekleşen Big Brother'ın bizi sadece izlemesine neredeyse şükretmemiz gereken şu günlerde beynimize takılacak çiplerle internete doğrudan bağlanmamıza da birkaç adım kaldı. Teknoloji ile inşa edilecek bir gelecek sahiden bir distopya mı yoksa hâlâ bir ütopya olma ihtimali ve imkânı var mı? Öngörülen kara senaryolar ne kadar uzağımızda? Geçmişten geleceğe, yapay zekâdan Matrix'e akıllara takılan sorulara cevap aradığımız söyleşimizde, fizik ve felsefe alanındaki çalışmalarıyla tanınan İbn Haldun Üniversitesi öğretim görevlisi Doç. Dr. Enis Doko, son teknolojik gelişmelerden geleceğin uzay ve madenciliğine, teknolojinin pusulaya ihtiyacına kadar hemen her şeyiyle insanı bekleyen distopyayı anlattı.

Dünyanın gidişatına ve geleceğe dair iki tür yaklaşım var: "Ütopik" ve "distopik". Karamsar tablolar çizen distopik yaklaşımlar 100 yıldır daha hâkim görünüyor. Bir felsefeci olarak siz dünyanın gidişatını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Öncelikle sunulan karamsar tabloların bilimsellikten uzak olduğunu ve distopyanın aksine

bir ütopyaya doğru gittiğimizi düşünüyorum. Örneğin, şu anda açlık meselesi yeni tarım metotlarının çıkmasıyla gittikçe azalıyor, çok sayıda hastalığı yendik ve kanser gibi daha da ciddi hastalıkları da yeneceğimize dair ümitlerimiz var. Tıp ve teknolojideki gelişmeler geçen yüzyıllardaki bazı karamsarlıkları ortadan kaldırıyor. Mesela, insan ömrü uzadı, insanların gıdaya

veya temel kaynaklara ulaşımı arttı. Bu sebeple temelde olumlu bir eğilim görüyorum geleceğe dair.

Tabii küresel meselelere değinecek olursak politik açıdan bireyler için durum iyiye gitmediği gibi daha da kötüye gideceğine dair gerekçeler var. Genel itibarıyla Batı veya gelişmiş ülkelerde geleceğe

DOSYA

Yaşlanmanın ve belirli hastalıkların mekanikleri çözüldü; genetik bilimi sayesinde insanın ömrünün uzatılması hatta çocuklarımızın bile yaşlılığı görmeyeceği söylenebilir. Yaşlılığı görmeyeceğini söylemek hiç ölmeyecek değil, yaşlılığı görmeden vücut genç bir şekilde ölecek demek.

dair olumlu bir gidiş olmasına rağmen Ortadoğu ülkelerinde politik olarak olumsuz bir gidiş var. Sonuç olarak, teknoloji ve sosyal medyanın hayatımızdaki etkisine dönecek olursam, belirli alanlarda özellikle teknolojinin ve tıbbın hayatımızı kolaylaştırması açısından olumluya doğru bir yönelimden bahsedebiliriz. Öte yandan siyasi çalkantılarda, özellikle Proxy Savaşı gibi Çin ve Amerika arasında bir savaştan söz edecek olursak, siyasi olarak ve ordusu güçlü olmayan ülkelerde ise distopyaya doğru bir gidiş var.

Teknoloji ve sağlık alanındaki ilerlemeler bizi ütopya için ümitlendirse de Yuval Noah Harari, hayli tartışma açan *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens* kitabında insanların hastalıklara tedavi bulmaya çalışmadıklarını, aksine “Tanrı rolü”ne soyunduklarını ve ölümsüzlüğü aradıklarını iddia ediyor. İnsan sahiden bilimi tanrılaşmak için mi kullanıyor?

Evet, bir açıdan doğru! İki şekilde bir ölümsüzlük arayışından bahsedebiliriz: İlk olarak biyolojik olarak genetiğimizi değiştirme, yaşlılığı ortadan kaldırma, insan ömrünü uzatma yönü var. Çünkü ölümsüzlük mümkün görünmüyor; evrenin bile bir sonu varken insanın ölümsüzlüğü söz konusu olamaz. Yaşlanmanın ve belirli hastalıkların mekanikleri çözüldü; genetik bilimi sayesinde insanın ömrünün uzatılması mümkün. Hatta çocuklarımızın yaşlılığı görmeyeceği söylenebilir. Bu, yaşlılığı görmeden vücut genç bir şekilde ölecek demek. Ben bu açıdan başarılı da olacağımızı düşünüyorum açıkçası. Meselenin diğer bir yönü ise insanın teknolojiyle birleşmesi, makinelerin hayatımıza entegre olması ve hatta bizim

bir parçamız olması. Aslında bu başladı diyebiliriz; örneğin cep telefonlarımız bize entegre oldu. Biyolojik parçamız değil sadece, yakında beynimize entegre edilecek çiplerle insanın makineyle birleşmesi yakın.

Bu durumda teknoloji ütopya mı yoksa distopya mı?

Teknoloji tek başına ne ütopyadır, ne distopya. İnsanın nasıl kullandığına göre ütopya veya distopya olur. Mesela, bir insan beyninin internete bağlanmasıyla, bütün kütüphanelere erişiminin mümkün olması söz konusu... İstedığınız bir kitaba, bilgiye anında ulaşmak bir ütopya. Ama diğer yandan zihninizin diğer insanların zihni ile bağlı olması ve bu zihin bağlantısının kötü güçler tarafından ele geçirildiği senaryosu distopyadır. Yine burada da insanın teknolojiyi nasıl kullandığı önemli olacaktır.

Peki, siz geleceği nasıl görüyorsunuz? Temel problemlerin neler olduğunu düşünüyorsunuz?

Geleceğe dair ümitliyim diyebilirim ama birkaç meseleden korkmaktayım. İlk olarak gelişmiş savaş silahlarının, özellikle otonom silahların diktatoryal bir devletin eline geçmesi ciddi bir distopya yaratır. Mesela, Türkiye’de bir darbe girişimi oldu ama biz bunu neden ve nasıl yendik? Halkın tankların önünde durması, askerlerin bir kısmının emirlere uymaması gibi durumlar sayesinde. Ancak robotlardan oluşan bir ordunun önünde duramazsınız; robotun tek amacı vardır, alınan emri yerine getirmek. Dolayısıyla bir kişi bir dron ordusuyla bütün bir ülkeyi kontrol altına alabilir. Halkın buna direnme şansı olmaz. Bu politikanın kötü teknolo-

ji kullanımıyla yol açabileceği bir distopya.

İkinci olarak şirketlerin bir distopya unsuru olma ihtimalinden korkuyorum. Aslında bunu hayatımızda görmeye başladık. Şu an bile telefonlarımız, şirketlerin bizi manipüle etme aracına döndü. Google’da arama yapıyoruz ve aramalarımıza göre önümüze reklam çıkıyor. Google ve Facebook gibi uygulamalar bizim duygularımızı manipüle ediyor. Mesela biz üzgünken daha çok alışveriş yapıyorsak bize devamlı üzücü videolar gösteriyor. Siyasi olarak da böylesi manipülasyonlar yapılabiliyor. Amerika’da bir partinin başış etkinliği varken karşıt partinin olumsuzluklarını gösteren içerikler, paylaşımlar önünüze getirilir. Duygusal olarak sizi reklam veren partiye yakınlaştırıyor ve o sırada önünüze partinin başış paylaşımı denk geliyor. Sizi manipüle edecek bir yapıya dönüşüyor. Devletler bu konuda bir şeyler yapmazsa geleceğimizin olumlu olacağını düşünmüyorum. İnternet bilgidenden ziyade manipülasyon için kullanılıyor.

Diğer unsurlar; mesela yapay zekâyı burada ne konumda görüyorsunuz?

Yapay zekâ da geleceğe dair beni korkutan unsurlardan biri... Yapay zekânın insandan bağımsız hâle gelmesi ve çok daha ileri bir aşamada insanlara saldırmaması söz konusu olabilir. Benim yapay zekâdan daha ciddi korktuğum diğer bir mesele var: Genetik ve bio-mühendislik. Bio-mühendislik sayesinde paramız ile zihnimize ve bedenimize yönelik özellikler satın alabileceğimiz bir dünyaya doğru gidiyoruz. Mesela, “benim oğlum veya kızım çok daha zeki olsun

veya uçma yeteneği olsun” gibi taleplerin uygulanması uzak da olsa gelecekte olası senaryolar. Bunlar uzak görünse de şu anda göz rengi belirlemek gibi basit uygulamalar yapılabiliyor. Parası olmayan insanların doğduğu şekilde kalmasına rağmen, parası olan elitlerin insanüstü birtakım özelliklere sahip hâle getirilmesi sağlanabilir. Toplumda varlıklı elitlerin üstün zekâyı, insanüstü yeteneklere sahip olması ve sıradan insanların bundan mahrum olması şeklinde bir ayrışma söz konusu olabilir. Bu tarz bir ayrışma da distopik filmlerdeki senaryoların gerçekleşmesine sebebiyet verebilir. Bahsettiğim hayali bir senaryo değil; altyapısı hazır ve gelmeye başlayan bir durum. Şu anda bile laboratuvarlarda yapılan tüp bebeklerin cinsiyetini ve belirli özelliklerini seçebiliyorsunuz. Gelecekte çok daha ileri bir seviyeye gelecek bu. Açıkçası yeni bir ırkçılık, genetik bir ırkçılıkla yüzleşebiliriz. Kendi kendimizi kontrol edebildiğimiz bir süreç olacak...

Bio-mühendislik ile geliştirilen insanlarda bir duygusuzluk söz konusu olabilir mi? İnsanlığımızı kaybetmemiz mümkün mü?

Burada önemli olan şu: İnsan vücuduna eklemelerin boyutuna bakmalıyız. İnsan olmanın ne demek olduğu sorusuna bile felsefi olarak cevap veremediğimiz bir hâldeyiz. Beyni çiplerle değiştirdiğimiz zaman oluşacak varlık bizdeki birtakım özellikleri göstermeyebilir; artık insan olmayabilir. Mesela dediğiniz gibi duyguları olmayabilir veya kendi öz bilincini kaybedebilir. Gerçek anlamda bilinci olmayan bir makineye dönebilir. Böylesine bir sürecin içerisinde bulabiliriz kendimizi. Sonuçta makine ile

GEORGE
ORWELL'İN
BİG BROTHER'İNİ
GEÇTİK ARTIK
TELEFONLAR
HER ŞEYİMİZ;
DUYGULARIMIZI DAHI
BİLİYOR.

DOSYA

Enis Doko

DEĞERLERİMİZİ
TEKNOLOJİ
ÇAĞINDA
KORUYABİLECEK
STRATEJİLER
GELİŞTİREBİLMEMİZ
VE BUNLARI
GENÇLERE
BİR ŞEKİLDE
SEVDİREBİLMEMİZ
LAZIM.

FOTOĞRAF :: KUTUP DALGAKIRAN

GENETİK BİR İRKÇILIKLA YÜZLEŞEBİLİRİZ

birleşmek nasıl bir şey bilmiyoruz. Böylesine müdahalelerle bir anda bilincimiz kaybolup gidebilir.

İnsanın bilgiye ulaşması önemli ama öte yandan bilginin yorumlanması ve sanat gibi yaratıcılığa yönelik eğilimler nasıl gelişecek?

Tabii sanatın da yön değiştireceği bir döneme giriyoruz. Sanat insanın yaratıcılığını ortaya koymasındır; yeni imkânlar yeni sanatların ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Mesela sinema çok etkili bir sanat; yüzyıl önce sinema sanatı yoktu ama teknolojinin getirdiği bir sanat. Hologramlar da bize yeni sanatlar getirecektir. Teknoloji-

nin yaratıcılığını öldüreceğini bu sebeple zannetmiyorum. Tabii birtakım sanatları da ortadan kaldıracak. Makine öğrenmesi ile siz şu soruya cevap verebilirsiniz: Mozart veya Pink Floyd yaşasaydı günümüzde nasıl bir parça oluşturabilirdi? Makineye sanatçının bütün parçalarını verdiğinizde Pink Floyd'un nasıl düşündüğünü öğrendikten sonra günümüze uygun bir şarkı oluşturabileceğini görebiliriz. Sanatın daha kolaylaşacağı, kitlelere daha yaygınlaşacağı, herkesin makine ile istediği şekilde sanat üretebileceği bir dönem gelebilir. Ben yine insan yaratıcılığının burada ortaya çıkacağını düşünüyorum. Yeni makineler hayal edemeyeceğimiz yeni

sanat türlerinin ortaya çıkmasına sebep olabilir.

Elon Musk'a da değinmek gerekiyor burada. O, Mars'a koloni kurmaktan bahsettikçe akıllara "Sahiden en kötü senaryo dünyayı terk etmek mi?" sorusu geliyor. Sizce de öyle mi?

Mars ve Ay'a koloni kurmanın amacı aslında dünyada işin bitmesinden değil. Şunu sormak lazım: Bugün Amerika ve Avustralya neden çok gelişmiş ülkeler? Çok sonradan kurullarına rağmen çok büyük kaynaklara sahip oldular. Sonraki adım ne olacak? Astro-keşifler! Dünyadaki kaynaklar tükeniyor ve teknolojinin malzeme ihti-

yacı var ve gittikçe tükeniyor. Astroitlerde bulunan kaynaklar bu yüzden Amazon'dan Google'a kadar büyük şirketlerin dikkatini çekiyor. Hatta birçok büyük şirket uzay madenciliği şirketleri kuruyor. Uzaydaki madenlerin kullanımı ekonomik açıdan bu sebeple çok önemli... Şimdilerde petrol savaşı varken Titan'a gidebilsek her şey çok başka olur çünkü Titan'da bulunan metan gölleri dünyadaki bütün petrolden daha fazla. Gelecek bu sebeple uzay ve madencilikte. Ayrıca burada bir problem var. Uzay bütün insanlığa ait ama hukuki temeli yok. Bu sebeple uzaya gidebilenlerin malı olacak. İlk gidenler oranın sahibi olacak. "Orada koloni kuracağız, insanlık oraya yerleşecek" söylemlerinin temeli tamamen ekonomik sebepler.

O hâlde bu söylem, dünyanın kaynaklarının tükendiği ve artık insanlığa yetmeyeceği gibi felaket senaryolarını da destekliyor mu?

Tabii, dünya nüfusu şu anda 7 milyar ve yakın zamanda 10-15 milyarı bulacak. Şu andaki mevcut kaynaklarla dünyanın bu nüfusu devam ettirmesi mümkün değil. Yine teknolojinin imkânları hayatımızı kolaylaştırıyor. Yeni tarım metotları, laboratuvarlarda yapay üretilen gıdalar ile insanların beslenmesi bu sorunları çözecek. Yeri gelmişken söyleyeyim bunlardan da kaçışımız yok: Organik tarım çok faydalı fakat herkesi organik tarım ile besleyemeyiz. Böyle bir şey yapmaya çalıştığımızda insanlığın yarısını açlığa mahkûm etmek zorunda kalırız. Bu yüzden ki GDO'lar insanlığın ümidi olacak. Öte yandan birtakım şeyler var ki biz dünyada çözemeyiz. Mesela, doğal kaynaklar ve metaller dün-

yada sınırlı; yapay üretmek çok pahalı. Dolayısıyla mecbur uzaya çıkacağız, bu sebeple bahsettiğiniz korku doğru bir korku.

Dünyayı dinî, politik, çevresel ya da sosyolojik felaketlerin beklediğini ileri süren görüşlerin mevzi kazanmasını ne gibi sebeplere bağlıyorsunuz? Sizce çeşitli felaketlerin gerçekleşeceği öngörülerine karşı nasıl önlemler alınmalı?

Bizim değerlerimizi teknoloji çağında koruyabilecek stratejiler geliştirebilmemiz ve gençlere bir şekilde sevdirebilmemiz lazım. Bunu uygulamaktan da çok uzayız. Dolayısıyla teknoloji bizim geleneksel değerlerimizi yok etmeye doğru gidebilir. Mesela, genetik çok ilerlerse çocuk sahibi olmak için evlenmemize gerek olmayabilir. Robotlar çağında yapacağımız her işi robotlar yapabilir, istediğimiz her an açıp kapatabileceğimiz bir robota her işi yaptırabiliriz.

Mesela, gelecekte haz alınan bir sanal dünyaya evrilebiliriz. Yapay zekâ ile kendinizin kral olduğunuz bir dünya yaratabilirsiniz. Günümüzde oyunlarda bile böylesi imkân varken düşünün beş duyunun birden hissedildiği bir hâlde, yemek ihtiyacımız da giderilse birçok insan bu sanal dünyadan gerçek dünyaya dönmek istemeyebilir. Bu tehlikeler karşısında insanlığı nasıl tutacağız diye düşünmemiz gerekiyor. Distopya meselesi tam olarak burada devreye giriyor. Gelecek araştırmaları merkezlerinin kurulması ve kültür felsefecileri, sosyologları, teologlar, psikologlar yetiştirilmeli.

Distopik senaryoların yaygınlaşmasının bir nedeni de bilim-teknolojinin gelişmenin ya da modernizmin insanlığa

vadettiği mutluluk-huzur-barış ve güveni sunamamış olması olabilir mi?

Meselenin birkaç yönü ve sebebi olduğunu düşünüyorum. İlk olarak insanlar bireyselleşti ve insanların kendine yönelmesi, sağlıklı yaşama, organik gıdaya yönelmesi söz konusu. "Nasıl daha mutlu olunur" a dair terapiler alınmaya başlandı. İnsanlar artık kendi varlıklarını çok önemsemeye başladı, hayatı daha kaliteli yaşamaya doğru bir yönelme var. Tabii bunun da getirdiği korkular var. Herhangi bir salgından ölmek, yapay zekâ bizi yok etmesin gibi korkular bireyselleşme ve kendimize önem vermemizle arttı. Eskiden insanlar bu kadar bireysel değildi. Aile, vatan ve din gibi kavramlar öne geçerken günümüzde asıl olan bireylerin kendisi oldu. Geçmişte salgınlar çok daha yaygındı ve hastalıklar hayatla iç içeydi. Günümüzde hastalıklar bu kadar yaygın olmamasına rağmen korkuyoruz. Çünkü artık bireyseliz!

İnsanın bu korkusunu yenmesi açısından dinlerin durumu nedir? Özellikle Müslümanların nasıl davranması gerekir?

Bahsettiğim durumlara genellikle dinlerin tepki verme hızı çok yavaş. Günümüzde çok hızlı bir değişim varken çoğu din, yapısı gereği değişimlere karşı direnç gösteriyor. Bazen de bu kadar hızlı değişimler kıyamet senaryosu olarak görülüyor. Böylesine söylemler eskiden de vardı ama günümüzde daha çok arttı. Burada din adamlarına, teologlara düşen görev bu değişim olgularını ve toplumu anlamak ve buna göre çözümler sunmak.

Özellikle İslam'da fıkha dair bazı sorunlar var. Yeni sorunlar var

**TEKNOLOJİ
TEK BAŞINA
NE ÜTOP-
YADIR NE
DİSTOPYA.
İNSANIN NA-
SİL KULLAN-
DIĞINA GÖRE
ÜTOPYA VEYA
DİSTOPYA
OLUR.**

BEYİNİ ÇİPLERLE DEĞİŞTİRDİĞİMİZ ZAMAN OLUŞACAK VARLIK BİZDEKİ BİRTAKİM ÖZELLİKLERİ GÖSTERMEYEBİLİR; ARTIK İNSAN OLMAYABİLİR.

ve bu yeni problemlere çözümler üretmemiz gerekiyor. Artık teknoloji düşmanlığına gerek yok; teknoloji bıçak gibi nasıl kullanıldığına göre değişir. Burada dindarlara çok iş düşüyor. Teknolojik gelişmeler için de katkı sağlamalılar. Mesela, genellikle bir yerde fakirler var ise yardım etmek acil olarak yapılması gereken iken aynı zamanda yeni tarım formülleri ile bölgeye kazanç sağlamak da gerekiyor. Bill Gates'i sürekli örnek veriyoruz mesela onun gibi teknolojiye yatırım yapabilmeliyiz. İnsanlara artık balık vermek değil, balık tutma imkânlarını sunmamız lazım. Bu da paradigma değişimini gerektiriyor.

Benim sürekli söylediğim bir nokta var: Gettolaşmayı kırmak! Genelde İslam dünyasında din adamları kendi aralarında istişare ediyorlar. Bu da toplumdaki kopmaya sebep oluyor. Din adamlarının biyologlar, fizikçiler gibi çeşitli bilim dallarının yanında çevreciler ile bir araya gelip istişare ederek onların da gözünden dünyayı görmesi gerekiyor. Müslümanların kendi gettolarının dışına çıkması gerekiyor. Bu açıdan açık bir medeniyete gitmemiz gerekiyor. Biz şu anda teknolojiyi alıyoruz ama teknolojiyi üreten araçları, bunun çevresinde oluşan kültürü inceleme ihtiyacı hissetmiyoruz.

Bahsettiğim problemlerin en büyük sebebi gettolaşmak. 200 yıl önce konuşulan din meseleleri bir yana artık yeni meselelerin konuşulması gerekiyor.

Bir yanda her tür bilgiyi kontrol eden devletler, öte yanda devletlerin dahi kontrol edemediği şirketler ortaya çıkıyor. Nasıl bir dünya bizi bekliyor?

Devletler iki açıdan tehlikeli olabilir: Birincisi kendi vatandaşlarına yönelik, ikincisi devletlerin dünyaya tehdit olması. Mesela nükleer silahların üretilmesi ve sonrasında da yasaklanması gibi... Devletler otonom robotları üretecek ve sonra yasaklayacak. Birkaç ülkenin diğer ülkelere kontrol altında tuttuğu bir sistem! *Açlık Oyunları* filminde olduğu gibi birkaç elit ülke var ve kimse hesap soramıyor bu ülkelere. Bu zaten soğuk savaştan beri var ve teknoloji ile birlikte daha da artacak. Dünyada gıda sorunu yaşandığında dünyanın herhangi bir yerindeki insanları ortadan kaldıralım diyebilir bu insanlar.

Ayrıca şirketler var. Şirketlerin temel derdi para kazanmak olduğu için kendileri için etik sınırı görmüyorlar. Hem de zamanımızı çalıyor şirketler. Mesela oyun oynatıyor bizi ve arada reklamlar gösteriyor. Hatta amacı reklam aralarında sana oyun oynatmak;

bu sayede zamanını ve alışveriş yaptırarak da paranı çalmak. Dini topluluklar güçlüyken teknolojiyi idare edebilmeli. Teknolojinin pusulaya ihtiyacı var! Orwell'in Big Brother'ını geçtik artık telefonlar her şeyimize sahip. Duygularımızı dahi biliyor.

Tam da buradan yola çıkarak, insanlığın nasıl bir pusulaya ihtiyacı var dersiniz?

Hepimiz adalet istiyoruz ama adaleti görmüyoruz. Az önce de bahsettiğim gibi sadece şirketler değil, hepimiz pazarlamacı olduk. Adalet istemek de yine pazarlama aracı oldu ve yine adaleti de kendimiz için istiyoruz sadece. Ama hukuksuzluğu yapan kişi bunlardan hiç bahsetmiyor. Empati yoksunuz! Sadece bireyler değil, gruplar veya ideolojik yapılar da kendi yaptıkları zulmü görmüyor; kendini hep haklı görüyor. Bugün bir arada yaşamak çok daha zor hâle geldi. Bazen dinî cemaatler de bunu fazlasıyla yapıyor. Düşünün ki bir cemaat kendini haklı görmekten devleti yok sayıp darbe yapmaya kalkıştı. Geçmişimiz böyle değildi. İslam medeniyetinde diğer dinlerle hoşgörü içinde yaşandı. Bu topraklarda oldu bu ve günümüzde bunu hayal bile edemiyoruz. Artık distopyanın içinde yaşıyoruz. Sosyolojik olarak en büyük distopya bencillik ve kibirdir. ■